

‘Tu mihi Parnassus, tu mihi Apollo eris’: Anna Maria van Schurman (1607-1678) en haar leermeesters – *Pieta van Beek*¹

Op maandag 5 november 2007 haastte ik mij door de stad Utrecht. Toevallig zag ik op die regenachtige en winderige avond tijdens het passeren van de Dom tussen de natte herfstbladeren op de drempel van het huis *Achter den Dom* een bos witte lelies liggen. Een wit kaartje stak er tussen en daarop stond:

Juffrouw van Schurman, wonder van Utrecht, van harte gefeliciteerd met uw 400ste verjaardag. De bloemetjesbrigade.

Een paar dagen later lagen de witte lelies, achteloos van de stoep geveegd, verregend en verformfaaid, onopgemerkt in de avond. Het kaartje was verdwenen, weggewaaid in de storm. Had ze het niet zelf gezegd:

De sporen van vrouwen in de geschiedenis vergaan als de sporen van een schip op zee.

Voor wie het nog niet wist, in 2007 is het 400 jaar geleden dat Anna Maria van Schurman geboren werd. Ook al bruist het niet over van de activiteiten die bij zo'n achtste wereldwonder passen, toch was er hier en daar wat aandacht in de media (Teleac, VPRO, Omrop Fryslân). Friesland spande de kroon met een speciale fietsroute van Franeker naar de mummies van Wieuwerd, een tentoonstelling in Wieuwerd, solotoneelvoorstellingen, chocolaatjes met het portret van Van Schurman erop, verschillende lezingen, een tentoonstelling in Franeker: *Vrouw van de Wereld*, een tegententoonstelling door kunstenaar Sabine van de Berg: *Horen zien en zwijgen*, met onder andere Van Schurman als naakt, als blauwkous met in elke voet een foetus, als aap en individu, Van Schurman in een kooi met een doekje voor haar mond en met geblinddoekte studenten in de collegebanken om haar heen en nog een heleboel moois meer. Daarna kwam een tentoonstelling van vijftig Friese kunstenaars die zich hebben laten inspireren door Van Schurman. Gelukkig blijft de vaste collectie op de zolder van het Martenamuseum in Franeker permanent te bezichtigen. Dat de wereld haar meer kent dan vroeger is ook te merken aan Google: op 26 mei

---

¹ Zie voor de meeste verwijzingen de tweede, verbeterde, druk van Pieta van Beek, *De Eerste Studente: Anna Maria van Schurman (1636)*, Utrecht 2007. Mijn proefschrift *Klein werk: De Opuscula Hebraea Graeca Latina et Gallica, prosaica et metrica van Anna Maria van Schurman* is digitaal te raadplegen op: www.dbnl.org/tekst/beek017klei01

De magistersthesis die ik als onderdeel van mijn derde studie schreef, *Anna Maria van Schurman (1607-1678) en haar kennis van oud-oosterse talen*, Universiteit van Stellenbosch 2003, bevat onder andere een vertaling van de Hebreeuwse brieven van en aan Van Schurman. Een exemplaar wordt bewaard in de UB van de Universiteit Utrecht (signatuur: MAG: BSW 418).

2001 kreeg Anna Maria van Schurman nog 974 reacties in 0.35 seconden, nu 279.000 in 0.1 seconden.

Sinds ik een aantal van jullie voor het eerst ontmoette in het middeleeuwse stadje Ávila op het congres van de IANLS (1997), hebben jullie mij over Van Schurman horen spreken: over de *Opuscula Hebraea Graeca Latina et Gallica* als boek, over haar Latijnse gedichten (Bonn, 2003) en over de *Elogia* (Budapest, 2006). Vandaag wil ik het weer over haar hebben, niet omdat ze mijn idool, icoon of heilige is, maar omdat haar werk nog niet volledig ontsloten is. Naar aanleiding van een Latijns gedicht wil ik haar relatie met Frederik Spanheim in het kader van vrouwelijke studenten en mannelijke leermeesters plaatsen. Verder heeft het nog een bijkomende reden dat ik dit Latijns gedicht als uitgangspunt neem. Het was het laatste gedicht dat mijn hoogleraar en promotor Bert van Stekelenburg uit Stellenbosch nog nakeek voordat hij voorgoed in de zee van Antarctica verdween (2003). Zijn beste vriend en studiegenoot professor Henk Versnel uit Leiden was bereid om zijn helder licht over een aantal overgebleven *loci vexatissimi* te laten schijnen. Dit verhaal is dus ook stukje eerbetoon aan de man die in de Kaap van Goede Hoop – dat Ultima Thule – het Latijn lang levend wist te houden.

Amentum quid turba

Jaren geleden kreeg ik daar ver weg in het zuiden van de wereld eens een stukje papier in mijn handen gedrukt. ‘Vir Pieta’ stond er op, en wat zag mijn oog? Een onbekend Latijns gedicht van Van Schurman dat begon met ‘Amentum quid turba’. ‘Baie baie dankie’, zei ik blij en meteen probeerde ik het te vertalen:

Amentum quid turba facis, quid quaeris inani
Guttur Tantaleas non saturanda dapes?

Wat doe je menigte dwazen, waarom zoek je
wanhopig en vergeefs naar voedsel dat nooit
kan verzadigen?

Crede mihi insipidas, quas tellus parturit, undas
Non animi ardentem posse levare sitim.

Geloof mij, het smakeloze water dat de aarde
voortbrengt kan de brandende dorst van de ziel
niet lessen.

Quippe sui similis non est mortale quod optat
Spiritus, hoc unum pagina sacra dabit.

Immers, de geest die zichzelf gelijk wil blijven,
wil dat wat sterfelijk is niet, en dit biedt alleen
de heilige schrift.

Haec docet immensum complecti Mente Tonantem,
Machina quem mundi non tamen ipsa capit.

En deze leert ons om met de geest God te
omvatten, voor wie zelfs het hele kunstwerk der
wereld te klein is.

Hic veram invenies requiem, variasque potentis
Fortunae poteris spernere tuta vices.

Hier zal je ware rust vinden en zal je veilig
ophouden om je over de wisselvalligheden van
het lot te bekommeren.

Talia nec Samii docuere silentia Mystae,
Nec placido Actaeus prodidit ore Senex:

Dergelijke dingen heeft het stilzwijgen van de
Samische ingewijde in de mysteriën
(Pythagoras) niet onderwezen, noch heeft de

Non haec legiferi memorant effata Lycurgi,
Nec sapit haec sapiens veridusque Solon:

Deficit hic acies divina Platonis; hebescit
Magnum naturae lumen Aristoteles.

bejaarde van Agrigentum (Empedocles) ze verkondigd met zijn vriendelijke stem. En ook de uitspraken van de wetgever Lycurgus vermelden ze niet, noch wist de wijze, oprechte Solon ervan. Hier schiet de goddelijke scherpzinnigheid van Plato tekort en faalt dat grote licht van de kennis der natuur, Aristoteles.

A.M. à Schurman

‘Waar het jy dit gekry?’ vroeg ik later, ‘in watter boek? ‘Ek kan nie meer onthou nie’, het daai gorrelkop vir my gesê.’ Ik wist dat hij altijd omringd was door enorme stapels boeken en paperassen, maar dat heb ik nooit zo betreurd als toen. Ik startte toch een zoektocht, want ik vond op het papier nog een bandnummer vermeld. Maar nee, in de universiteitsbibliotheek van Stellenbosch was het niet, en ook in Nederlandse bibliotheken kon ik het niet terug vinden. Ik moest het titelloze gedicht laten rusten. Maar onlangs, na de verhuizing, kreeg ik het papier weer in handen. Met behulp van behulpzame mensen als Dirk Idzinga en Ad Leerintveld van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag kwam ik te weten dat het gedicht *Amentum quid turba* was opgenomen in een boek gepubliceerd aan het einde van de achttiende eeuw, precies tussen ‘Aanmerkingen over het Evangelium van Mattheus’ en een ‘Brief aan mijn landgenoten’ in.² Echt wijzer werd ik er niet van omdat er geen kop of staart aan het gedicht zat. Maar plotseling viel mijn oog op die twee schuingedrukte woorden *Amentum turba* (menigte van dwazen) en herkende ik het fragment van een veel langer gedicht. Oorspronkelijk stond er ‘o demens Virgo’ (o dwaze Maagd) en dat die woorden veranderd waren in ‘amentum turba’ (menigte dwazen) is in de context van een uitleg over het Evangelie en de aanspraak aan ‘de broeders en zusters in Jezus Christus’ een beetje te begrijpen. In het boek stond verder ook geen tekst of uitleg over het hoe en waarom van juist dit Latijnse fragment, wel stond de naam van Anna Maria van Schurman er onder.

Het oorspronkelijke gedicht schreef ze in 1644 voor Frederik Spanheim, hoogleraar theologie in Leiden. Het werd in haar *Opuscula Hebraea Graeca Latina Gallica, prosaica et metrica* opgenomen, een boek dat een aantal herdrukken beleefde. Het gedicht gaat als volgt. Spanheim roept haar op om de verwaarloosde lier weer op te nemen (1-8). Zij zegt dat ze niet dichten kan maar juist in dit gedicht laat ze zien hoe goed ze de dichtkunst beheerst. In de verzen 9-22 spelt ze haar vroegere liefde tot de Klassieke Oudheid uit:

² Broüerius Broes, *Aanmerkingen over het Euangelium van Mattheus*, Leiden, 1795-1798 (1 band, div. pagina’s).

Vroeger heb ik dikwijls de oude Grieken bewonderd, aan wie de roem van de Muzen het eerst gegeven was. Naar ik toen geloofde, had de wereld geen mooier werk gezien dan dat van Hesiodus, of een grootser dan de grote Homerus. Toen beschouwde ik de uitspraken van de zeven wijzen die in het geleerde Hellas vereerd werden als pure orakels. Toen leek het voor mij alsof de Academie, met het hoofd in een stralenkrans omhuld, tot het sterrenbedekte hemelgewelf reikte. Wat zal ik nog Attica noemen, of de grote namen van het Lyceum? Die waren voor mij als heilbrengende sterren. Zelfs heeft de beroemde Stoa, die aanbidster van de onoverwinnelijke rede, eens ons hart gebogen naar haar dienst.³

Maar, vervolgt ze dan in verzen 23-28:

Door dergelijke belangstellingen en ijdele studies werd ik toen heen en weer geslingerd, terwijl ik veilige kusten zocht, dobberend in het midden van de zee. Toen heeft de gratie van het goddelijke woord zich verwaardigd om in mijn geest een helderder licht te doen schijnen: toen verdwenen de fakkels van Pallas Athene onmiddellijk in het duister, zoals sterren verdwijnen bij de opkomst van de zon.⁴

In een droom openbaart zich dan het goddelijke woord door de mond van de godin der Overreding, Suada. Van Schurman wordt aangesproken als ‘demens virgo’ die tot inkeer moet komen (29-88). De godin Suada houdt vervolgens een toespraak waarin ze aan de hand van de beroemde schrijvers en filosofen en staatsmannen van de Klassieke Oudheid de futiliteit laat zien van die kennis die nooit verzadigen kan. Slechts woorden van eeuwigheidswaarde kunnen het rusteloze hart vervullen:

Maar de Wijsheid die uit de hoge hemel is neergedaald, zij als enige heeft groter kennis dan het menselijke verstand. Die (profane) muze mag dan grote geesten inspireren, maar zij, de Wijsheid, zal jou meer schenken dan men kan wensen. Niet alleen draagt zij jou op om op het eeuwig heil te hopen, maar zij is bij machte een ieder gelukkig maken vóór zijn sterfdag.⁵

³ A.M. van Schurman, *Opuscula Hebraea Graeca Latina et Gallica, prosaica et metrica*, Ultrajectini 1652, 309: Saepe olim veteris ego sum mirata Pelasgos, / Queis data Musarum gloria prima fuit. / Pulchrius Hesiodo, vel magno majus Homero, / Iudice me, nullum viderat orbis opus. / Iam mera credebam divina oracula voces, / Quas celebrat septem Graecia docta virum. / Iam mihi praeclaro radians Academia vultu, / Vertice stelligerum tangere visa polum. / Attica quid memorem, quid nomina magna Lycei? / Illa salutiferi sideris instar erant. / Quin Stoa invictae cultrix quondam incluta mentis, / Flexerat in cultum pectora nostra suum.

⁴ Van Schurman, *Opuscula*, 309-310: Hac ego tum cura et studio jactabar inani, / In medio quaerens littora tuta mari. / Ast ubi dignata est divini gratia verbi / Clarius in nostra spargere mente jubar: / Protinus ut stellae pereunt Titanis ad ortum, / Palladis obscurae sic periëre faces.

⁵ Van Schurman, *Opuscula*, 311-312: At quae delapsa est alto Sapiëntia coelo, / Altius humanis mentibus una sapit. / Haec licet ingentes animos exuscitet; atqui / Plura tamen votis

Dan antwoordt Van Schurman dat ze de richtlijnen van het Goddelijke woord wil volgen, maar dat ze nog zo jong en onwetend is. Ze smeekt de godin om haar niet in de steek te laten (89-92). Suada antwoordt haar dat ze andere verplichtingen heeft, maar dat ze een aantal vrome ‘alumni’ heeft die haar verder zullen helpen in het onderwijs van de Ware Wijsheid (93-100). Van Schurman vraagt tenslotte aan Spanheim of hij als een van die vrome alumni haar gids in de heilige dichtkunst wil zijn (101-112):

Onder dezen munt ook uw naam, Fredericus, uit, zoals de maan temidden van de kleinere sterren. Als u mij leidt, zal ik beter kunnen dichten en wellicht, mits u mij leidt zal ik gedichten kunnen schrijven die ernstige onderwerpen niet onwaardig zijn. Zoals de Echo klanken nabootst en laat weerkaatsen in de dalen, zo zullen uw woorden in mijn gedichten weergalmen. Weg met de bron van Pegasus, weg met de geleerde muzenzusters, u zult mijn Parnassus en mijn Apollo zijn.⁶

Van Schurman en Spanheim

Dit fraaie gedicht, dat G.C. Lehms in zijn *Teutschlands Galante Poetinnen* (1715) een ‘ode aan de Goddelijke Wijsheid’ noemde, ga ik vandaag niet behandelen in het kader van Latijnse gedichten van Van Schurman noch van geleerde vrouwen in de vroegmoderne tijd. Dat zou een herhaling zijn. Ook zal ik nu niet ingaan op haar houding ten opzichte van de Klassieke Oudheid, noch op een meer bij haar voorkomende retorische truc om een godin in een droom à la vrouw Filoſofia van Boëtius op te laten treden. Vandaag wil ik me concentreren op de leerrelatie die Spanheim en Van Schurman hadden en die relatie vergelijken ten aanzien van andere leermeesters. Er is immers nog maar nauwelijks iets bekend over vrouwelijke studenten en mannelijke professoren in de vroegmoderne tijd.

Spanheim was een orthodox theoloog, die gestudeerd had te Heidelberg en Genève. In 1642 werd hij hoogleraar theologie in Leiden waar hij ook predikant van de Waalse gemeente was. Het gedicht dateert van januari 1644 en is het eerste bewijs van contact tussen beiden, dat al in 1643 gelegd moet zijn. Spanheim is gevlend door haar prachtige gedicht, zo schrijft hij snel terug. Hij prijst haar uitvoerig en nodigt haar dan uit om nog een proeve van haar bekwaamheid te geven, namelijk over een ingewikkelde bijbeltekst

---

conferet illa tuis. / Nec jubet aeternam tantum sperare salutem; / Sed potis ante atram quemque beare diem.

⁶ Van Schurman, *Opuscula*, 312: Hos inter, stellas velut inter Luna minores, / Eminent et Nomen sic, FREDERICE, tuum. / Te praeunte canam majora, et forte cothurno / Non indigna gravi, te praeunte, canam. / Aemula ceu pulsus resonat convallibus Echo: / Sic referam dociles ad tua verba modos. / Gorgonei valeant fontes, doctaeque Sorores, / Tu mihi Parnassus tu mihi Phoebus eris.

(Openbaringen 22:2-3) over het duizendjarig rijk. Kan ze alsjeblieft haar licht laten schijnen over deze duistere passage, ook al hebben vele anderen dat al gedaan? Dat doet ze, en Spanheim is dan zo verguld met haar geleerdenbrief dat hij die wil publiceren, net als haar tot dan toe verschenen werk, *De vitae termino*, de *Dissertatio* over het recht van de vrouw op studie, of een aantal ongepubliceerde brieven in het Grieks, Hebreeuws, Latijn en Frans, gedichten en lofgeschriften. Ze weigert en weigert, maar dan zwicht ze en schrijft hem op 23 december 1645:

Over de editie van mijn frutsels waar u steeds maar weer op aandringt, sta ik nog in dubio: toch, omdat u het zo'n goed idee vindt, wil ik niet langer tegen uw advies ingaan. Het komt immers uit uw oprechte en vriendelijke hart. Aangezien er echter veel brieven bij zitten die bijna niets meer dan lege woorden bevatten, zal ik er goed op letten dat, voorzover mogelijk, de beste geselecteerd en naar u opgestuurd worden. Maar verbetert u, ordent en herordent u die brieven naar uw eigen inzicht [...].⁷

Toch bekruipt haar een tijdje later de twijfel weer of het wel zo'n goed idee is. Zo horen we haar in mei 1647:

Als Tullius (Cicero), de allerbeste spreker aller tijden, zoals Plutarchus bericht, altijd nog met knikkende knieën het sprekersgestoelte beklom, verbaast u zich dan niet, heer, dat ik aarzel en twijfel om dit soort brieven te publiceren. [...].⁸

In 1648 verscheen de *Opuscula Hebraea Graeca Latina et Gallica, prosaica et metrica* bij de Elzeviers in Leiden. Behalve dat Spanheim de brieven verzameld had, had hij teksten ingekort, afkortingen opgelost en alle adresseringen en veel postscripta weggelaten. In zijn voorwoord schreef hij:

Lezer, u heeft hier een werk zoals vorige eeuwen niet gezien hebben en dat, zoals het dient tot geluk en glorie van onze eeuw, ook eens bewonderd zal worden door het nageslacht. Als enig land laat Nederland u een jonge vrouw zien die niet alleen bedreven is in talen die het gebied zijn van de geleerden, maar die ook ervaren is in bijna alle takken van geleerdheid; een jonge vrouw wier verstand en veelomvattende geest in alle zaken zo te bewonderen zijn dat men haar terecht de beste poging van de natuur in deze sekse kan noemen. [...]

⁷ Van Schurman, *Opuscula*, 213: De nugarum mearum editione, quam etiamnum adeo suades, tametsi nihil certi huiusque constituerim: tamen, quia sic tibi visum est, non sustineo consiliis tuis a tam niveo et amico pectore profectis obsistere diutius. Quoniam vero non exigua pars est literarum, quae nihil praeter inanias verborum habent, potiores, quoad fieri poterit, seligendas, et ad te transmittendas curabo. Tu autem plectes, formabis, reformabis prout tibi collibitum fuerit.

⁸ Van Schurman, *Opuscula*, 233-234: Si Oratorum ille maximus Tullius nunquam ad dicendum, ut refert Plutarchus, sine metu accessit, non mirabere, Vir Reverende, quod ego ancipiti, ac cunctanti animo in publicum prodire patior id genus epistolarum.

Zo verkwistend heeft de goedgunstigheid van God zich in één hoofd uitgegoten [...] en wat hier voor uw ogen ligt, dat is haar eerder ontwongen, dan van haar kant opgedrongen [...].⁹

Toen de *Opuscula* in de zomer van 1648 verschenen, schreef Van Schurman op 15 augustus Spanheim dankbaar en blij:

Heer, de exemplaren van mijn brievenboek die u mij toestuurde, laten zien hoeveel ik u verschuldigd ben voor uw genegenheid en hoffelijkheid die deze brieven zo'n feestelijke geboortedag bezorgd hebben. Ik ben blij dat u geen spijt hebt van al uw inspanning.¹⁰

Het boek beleefde herdruk op herdruk, maar dat maakte Spanheim niet meer mee, hij overleed in 1649. In haar rouwgedicht prijst ze hem als een eminent theoloog, een getalenteerd dienaar wiens boeken als monumenten zullen blijven spreken. Maar geen woord over Spanheim als haar leermeester en ook niet in de literatuur over Van Schurman komen we zijn naam tegen in het rijtje opvoeders. Wat was hij dan wel?

Leermeesters

In de literatuur over Van Schurman zegt Ghysen (1926) dat Rivet Van Schurmans oude vriend en leermeester was. Rang (1992) vindt dat 'Twee vaders zich bemoeiden zich met de opvoeding van de dochter, Vader van Schurman en Vader Voetius. Broeders stonden haar terzijde' (Johan Godschalk).¹¹ Een ander heeft het weer over het tutorschap van Rivet. In de meeste werken over de vroegmoderne periode worden de termen leermeester en tutor vaak door elkaar gebruikt. Hoe zit het nu precies, kunnen we onderscheid maken tussen leermeesters, vaders, vrienden en tutors?

Volgens Van Dale is een leermeester:

⁹ Van Schurman, *Opuscula*, fols 2-3v: HABES hic, Lector, Opus, quale superiora secula non videre, et quod ut ad felicitatem et gloriam aevi nostri pertinet, sic pertinebit aliquando ad admirationem posteritatis. Una tibi Belgica Virginem exhibet non a linguarum tantum, quae eruditae sunt propriae, verum etiam ab omni propemodum eruditione instructam, cuius admirandum ingenium, et omnium rerum capacem animum, ultimum naturae in hoc sexu conatum iure dicas. [...] ita prodige se Dei benignitas in unum effudit caput. [...] Et sane quae hic tibi exhibentur, extorta illi potius sunt, quam ab ea impetrata.

¹⁰ Van Schurman, *Opuscula*, 291: Monsieur, Les exemplaires de mes lettres, qu'il vous a plu m'envoyer, tesmoignent assez, combien je suis redevable à vostre affection et courtoisie, qui leur ont procuré un si beau jour. Et je suis bien aise, que vous ne semblez pas encore regretter la peine que vous y avez pris.

¹¹ H.C.M. Ghysen, 'Anna Maria van Schurman 1607-1678' in: *De Gids* 90 (126), 390; B. Rang, 'Een sonderlingen geest' Anna Maria van Schurman' in: *Anna Maria van Schurman 1607-1678: een uitzonderlijk geleerde vrouw*, ed. M. de Baar, M. Löwensteyn, M. Monteiro en A.A. Sneller, Zupthen 1992, 46.

A. iemand die anderen leert (Jezus de grote leermeester); B. iemand die onderricht geeft, al of niet aan een onderwijsrichting, een onderwijzer/onderwijzeres, leraar/lerares, professor/professores; C. iemand die anderen in een vak opleidt; D. iemand die in enig vak van kunst of wetenschap volgelingen heeft. Het begrip leermeester is dus een erg ruim begrip. Als iemand aan anderen iets leert, kan dat ook incidenteel zijn, per brief, of thuis, op school, aan de universiteit, in het algemeen iets leren of een vak leren, vroeger of nu. Ik wil, net als Barbara Bulckaert, die aan een proefschrift werkt over de geleerdheid van Van Schurman, liever het begrip leermeester strak gebruiken en slechts voor die situaties waarin er direct en in dezelfde onderwijsruimte sprake is van kennisoverdracht gedurende een langere tijd.¹² De informatie gaat voornamelijk één kant op. Men kan echt van lessen en colleges spreken. Natuurlijk zijn er dan gradaties te onderscheiden, omdat de leerling niet op hetzelfde beginniveau blijft, maar hoe ouder hoe zelfstandiger wordt en meer naam maakt.

Bij een mentor of gids is er meer afstand, hij is minder overheersend en vaak kiest de pupil zelf de mentor. Barbara Bulckaert noemt ook als voorbeelden van een mentorrelatie Descartes en Elisabeth van de Palts en Montaigne en Marie Du Gournay. Dan is er nog de *peer-to-peer* relatie, indien de vrouwelijke student gesprekspartners of correspondenten als evenknie benadert. Natuurlijk kan er dan ook nog sprake zijn van uitwisseling van informatie, maar die exchange geldt voor beide partijen. Hoe zat het bij Van Schurman?

Van haar ouders, predikant en dienstpersoneel leerde ze de religieuze literatuur kennen, lezen en beleven (de bijbel, catechismus, het martelarenboek). Er was verder een huismeester die de Van Schurman-kinderen ‘de Schrijf en Telkonst, ook de Singkonst zo wel door Stem als op Instrumenten’ leerde.¹³ Haar vader onderrichtte haar in het Frans, later in het Latijn en Grieks. Via die talen kwam ze in aanraking met andere kennisterreinen en las ze ook de klassieke schrijvers (Seneca, Vergilius en Homerus). Van nature helde Van Schurman naar variatie, en dat gold ook voor kunsten (borduren, tekenen en knippen) die ze aanvankelijk van haar moeder en tantes leerde; later leerde ze graveren van Magdalena van der Passe.

Na haar vaders dood studeerde ze als autodidact door en verkende ze andere kennisterreinen als de vrije kunsten en de klassieke en moderne talen. Boeken waren er thuis in overvloed en ook kreeg ze die toegestuurd van bijvoorbeeld Jacob Cats. Het hielp natuurlijk wel dat er een broer in de buurt was met wie ze kon wedijveren in de studies, vooral met Johan Godschalk. Via zijn studies kwam ze in aanraking met hoogleraren in Leiden en in Franeker. Hoe die leerverhouding met hen precies lag is nog volstrekt onduidelijk.

¹² Barbara Bulckaert (Vrije Universiteit, Brussel) gaf me in een email van 27 augustus 2007 tekst en uitleg over de verschillende soorten leerrelaties tussen vrouwelijke studenten en mannelijke docenten.

¹³ A. M. van Schurman, *Eukleria of uitkiezing van het beste deel*, Amsterdam 1684, 23.

Van Schurman kreeg als eerste studente van verschillende personen aan de Universiteit van Utrecht college, zoals van Voetius, Hoornbeeck, Schotanus, De Maets. En dat zijn dan haar echte leermeesters, maar ze studeerde ook als autodidact in vooral talen als het Perzisch, Samaritaans en Ethiopisch door. Het is natuurlijk soms ook een wisselwerking. Zo schrijft professor Hoornbeeck in de dedicatio van zijn boek aan Anna Maria dat hij haar tijdens zijn lectiones (hoorcolleges polemieek) had aangetroffen en dat zij hem bezielde door haar voorbeeld. Hij had meer van haar geleerd dan zij van hem. Dat kan kloppen, want later schrijft ze over zich zelf dat ze de stof van de theologie zo goed kende dat ze niet 'langer recht uit, en met meerder voortgank, maar alleen in 't ronde had te loopen, en maar van noden had om alle algemene en bijzondere dingen geduurig weer te doen.'¹⁴

Van Schurman had in de Republiek der Letteren heel wat geleerde mannen met wie ze per brief of soms per ontmoeting haar verstand kon scherpen, en ik denk dan ook aan geleerden als Lydius, Salmasius, Vorstius en Cloppenburg die haar bij publicaties betrokken. Maar het valt buiten het bestek van deze lezing om voor alle correspondenten en vrienden na te gaan wat ze precies voor de ontwikkeling van Van Schurman betekend hebben. Een uitzondering maak ik voor de meest opvallenden.

Andreas Rivet

Aan Andreas Rivet, hoogleraar theologie te Leiden, had ze gevraagd om met haar mee te denken. Dan kon ze haar geest scherpen. Hij bemoeide zich toen met haar ontwikkeling door met haar te corresponderen over onder andere de geleerdheid van vrouwen. Hij zorgde er mede voor dat haar *Dissertatio* over dit onderwerp gepubliceerd werd. Als je de uitgebreide correspondentie tussen beiden nagaat, dan zie je dat ze hem heel vaak aanspreekt als 'pater'. Ook spreekt er een zeldzame innigheid door heen. Ook al gaat haar eerste brief in het Hebreeuws naar hem en noemt ze hem vader en zichzelf dochter, hij leerde haar geen Hebreeuws; dat leerde ze van Voetius. Haar brieven in het Hebreeuws zijn trouwens in een cento-stijl geschreven en bestaan uit een aaneenschakeling van bijbelteksten. Dat was uit respect voor het Hebreeuws als taal van God. Daarom mocht ze geen tittel of jota van Gods woord afdoen. De brief luidt:

Ik zal tot mijn vader, in de heilige taal spreken en hij zal de eerstelingen van mijn kennis ontvangen. Voorwaar, ik ben veel te ellendig om vruchten te plukken van de boom der kennis, en niet snel om wijsheid en verstand te verwerven. Daarom heb ik gedraald om mij voor uw aangezicht te laten zien en wilde ik mij net als een struisvogel bang voor het licht, verbergen. Totdat ik bedacht dat de woorden van kinderen die zij spreken met stamelende lippen, genade vinden in de ogen van de ouders, meer dan de woorden van een

---

¹⁴ Van Schurman, *Eukleria*, 82.

vreemdeling die vlot praat. En dat is mijn troost in mijn leed, dat ik uw dochter ben en dat daarom het werk mijner vingeren niet gering zal zijn in uw ogen. Uw dochter en dienaresse Anna Maria van Schurman.¹⁵

Op Rivet past het etiket mentor, net als op de geleerde arts Van Beverwijck, die haar had uitgenodigd om mee te denken over een actueel onderwerp: *De vitae termino*. Dat deed ze en haar bijdrage in het Latijn werd toen samen met andere deelnemers aan de discussie gepubliceerd. Later verschenen er diverse vertalingen van haar bijdrage.¹⁶ Ook Spanheim, die haar prikkelde om mee te doen in het openbare academische circuit door haar werk te publiceren, zou ik een mentor willen noemen. De rest, bijvoorbeeld Constantijn Huygens, zou ik tot nader studie op de hoop van klankbord of zelfs evenknie willen gooien.

Leermeesteres

Van Schurman kreeg van veel mannen onderricht en op de belangrijkste kom ik zo terug. Maar hoe zat het met vrouwen? Ze kreeg onderricht in de kunsten van M. van der Passe, die haar de graveerkunst onderwees. Maar in de leervakken had ze geen vrouwen als docent. Was ze zelf misschien leermeesteres? Ja, want ze leerde Sara Nevius dichten, onderwees haar ‘allerleye trant van versen, en het stellen van korte en lange Syllaben yder op zijn plaats’.¹⁷ Marie du Moulin schrijft haar in het Hebreeuws: ‘Ik gedenk de dagen van weleer toen ik aan uw boezem lag en u mij onderrichte’.¹⁸ Ze was de mentrix voor Dorothea Moore, Birgitta Tott en Elizabeth van de Palts, en later als Labadiste ook voor Eleanor von Merlau. Maar een vrouwelijke evenknie, een *peer-to-peer* relatie met een geleerde vrouw ken ik niet. Christina van Zweden zou in aanmerking komen, ware het niet dat uit het verslag van haar bezoek aan Van Schurman blijkt dat niet zij de ingewikkelde vragen stelde maar de geleerde mannen rondom haar.

Voetius

We hebben nu enkele leermeesters, vaders, mentoren en klankborden van Van Schurman de revue zien passeren. Maar één leermeester heb ik nog maar nauwelijks genoemd, terwijl Hij toch wel de belangrijkste en meest invloedrijke leermeester is geweest. Nee, ik bedoel niet DE LEERMEESTER, die iedereen toen

¹⁵ Van Schurman, *Opuscula*, 153, brief in het Hebreeuws; Pieta van Beek, *Anna Maria van Schurman en haar kennis van oud-oosterse talen*. Stellenbosch 2003, p. 62-63.

¹⁶ Van Schurman, ‘De Vitae Termino’ in: J. van Beverwijck, *Epistolica de Vitae termino, fatali an mobili? Pars tertia*, Leiden 1639; *Paelsteen van den tijd onses levens*, Dordrecht 1639; Amsterdam 1639; Amsterdam 1647; *Der Marckstein vom Ziel und Zeit unseres Lebens*, s.l., 1678.

¹⁷ W. à Brakel, ‘Aen den lezer’ in: Sara Nevius, *Een aandachtig lering van den Heere Jezus.*, ’s-Gravenhage 1745.

¹⁸ Brief in het Hebreeuws, Collectie Diederichs, Universiteitsbibliotheek van Amsterdam. Voor bespreking en vertaling, zie Pieta van Beek, *Van Schurman en haar kennis van oud-oosterse talen*, 98-102; Van Beek, *De eerste studente*, 141-145.

werd voorgehouden, zeker aan vrouwen die net als Maria aan de voeten van Jezus moeten zitten en zo het compliment kunnen krijgen dat ze het goede deel gekozen hebben. Nee, ik bedoel Jezus niet, maar Gisbertus Voetius.

De kennismaking dateert van 1634, toen Voetius als professor aan de Illustre School in Utrecht benoemd werd. Hij werd haar predikant, maar ook haar buurman. De Illustre School was nog niet eens omgezet in een universiteit toen hij haar al Hebreeuws leerde. Hij nodigde haar uit voor het schrijven van belangrijke lofdichten en liet zich door haar overtuigen dat een vrouw studeren mocht. Voetius was de drijvende kracht achter haar toelating tot de Universiteit van Utrecht. Minstens tien jaar lang gaf hij haar college (hoorcolleges, dispuutcollege en privécolleges thuis). Veel documenten laten een tamelijk nauwe band tussen hen zien, bijvoorbeeld de vele notarisakten ten huize Van Schurman die Voetius vaak als getuige ondertekende. Ook de gedichten die ze op hem schreef in het Nederlands en Latijn, de portretten die ze van hem maakte, de uitnodiging die ze van hem kreeg om lofdichten op de universiteit te schrijven die hij dan ook weer liet publiceren. Zij prees hem als de ‘Voetstar’.¹⁹ Ze leerde van hem niet alleen Koine Grieks en Hebreeuws, maar ook de eerste beginselen van het Aramees, Syrisch en Arabisch. Ze kreeg van hem een grondige opleiding in de theologie. Voetius kwam op haar zangfeestjes, samen met haar broer, met Utricia Swann en man, en met Constantijn Huygens. Dan zongen ze uit de *Pathodia Sacra et Profana*. Voetius leende haar boeken uit zijn bibliotheek. Ze noemde hem haar raadsman en vriend. Hij stuurde haar een prachtig gedicht in het Grieks en Latijn op toen ze in Keulen moest wonen, noemde haar de Utrechtse ster, en droeg vervolgens een boek met verzamelde disputaties aan haar en haar broer op. Zij leefde met zijn gezin mee, en hij met het hare en volgens Schotel verliet geen geleerde Utrecht zonder zich door Voet aan haar te hebben laten voorstellen.²⁰ De combinatie vroomheid en geleerdheid die hij voorstond zag hij in haar belichaamd.

Zoals iedereen weet die onderwijs geeft of ontvangt, kan de lucht weleens gaan vonken. Een beroemd voorbeeld uit het verleden is dat van Abelard et Heloise. En zo’n soortgelijke maar iets minder dramatische verhouding wordt dan ook heloïsomorf genoemd. Zien we daar nu ook iets van terug bij Anna Maria van Schurman en Voetius? Als ik haar werk en leven zo eerlijk mogelijk overzie, dan is er wel reden om te denken dat Voetius haar als zijn glamourgirl zag en dat zij hem absoluut adoreerde. Een paar voorbeelden. In de Hebreeuwse brief aan hem, schrijft ze hem:

Ik heb erg naar u verlangd, mijn vriend en herder, die mijn duisternis verlicht en mijne voeten maakt als die van kinderen, want werkelijk, uw woorden zijn voor mij als goud en uw mond een bron van leven. Voorwaar, u hebt uw

---

¹⁹ Pieta van Beek, *‘Verbastert christendom’: Nederlandse gedichten van Anna Maria van Schurman (1607-1678)*, Houten 1992, 93.

²⁰ G.D.J. Schotel, *Anna Maria van Schurman*, ’s-Hertogenbosch 1853, 97.

gezicht verborgen en ik verkeer in uitgestelde hoop. Ik ben jaloers op het geluk van de mensen die in uw huis wonen en op iedereen die van kracht tot kracht sterker wordt, omdat zij het water dat uit de fontein van uw wijsheid stroomt, drinken, terwijl ik lijk op het (dorre) gras in de tuinen. Och, mocht ik weer als de maanden van voorheen ervaren dat uw onderricht mijn ziel verkwikt, zoals olijfplanten aan waterbeken. Och, mocht ik slechts achter uwe leerlingen de gevallen aren oplezen.²¹

Ze wil dus als een Ruth achter Boaz aan.

Huygens en Rivet, die met haar correspondeerden, hoorden een tijd lang niets van haar. Ze speculeerden toen over de oorzaak. Zou het zijn omdat ik weduwnaar geworden ben, vroeg Huygens zich af. Nee, ze schrijft mij ook niet, antwoordde Rivet, een man van tegen de tachtig, en dat ligt niet aan haar, maar aan Voetius, die haar volledig voor zich opeist. Al eerder had Descartes, vriend en bewonderaar van Anna Maria, de schuld aan Voetius gegeven dat zij de poëzie en de schilderkunst opzij geschoven had voor de haarkloverijen der theologie. Ze was in de ban van Voetius.

Toen Van Schurman de moedige stap zette om Labadiste te worden, reageerde Voetius ongelooflijk fel. Hij is dan zo ontzettend gekwetst dat hij meteen dispuutcolleges tegen de huiskerk van Jean de Labadie organiseert en de hele kerkelijke en universitaire wereld tegen haar en de Labadisten ophitst. De elogia die hij op haar schreef veranderen in vituperationes, in gal- en lasterschriften. Tegen een buitenlandse bezoeker klaagt hij dat hij Anna Maria van Schurman minstens tien jaar college heeft gegeven, maar dat Labadie haar van hem, Voetius, heeft afgetrosgeld. Het klinkt alsof hij haar bezat, alsof ze zijn eigendom was. Jean de Labadie zou schrijven dat Voetius zijn 'Áfgodinne onder de voet vertrappt had nu haar schoonheid in de loop der jaren verdwenen was'.²²

Maar om de vonken die er tussen Van Schurman en Voetius waarschijnlijk wel geweest zijn, nu meteen als een heloisomorfe leerverhouding te bestempelen, voert mij te ver. Ze was tenslotte gebonden aan een kuisheidsgelofte, gedaan aan het sterfbed van haar vader, en zij droeg haar hele leven de lijfspreuk. 'Mijn liefde is gekruisigd'. Voetius, ook wel de paus van Utrecht genoemd, was getrouwd en had tien kinderen. Ik wil er slechts dit over kwijt.

Als vrouwelijke studenten de gelijke worden van hun leermeesters en, veel erger, zelfstandig hun andere wegen gaan, dan verandert de liefde, de sympathie vaak in haat. Dat zie je nog steeds in patriarchale omgevingen en samenlevingen, dat was helemaal in het zeventiende-eeuwse Nederland het geval. Ik heb gezegd.

²¹ Van Schurman, *Opuscula*, 153-154, in het Hebreeuws. Zie voor een vertaling en bespreking, Van Beek, *De eerste studente*, 65 e.v.

²² Van Beek, *De eerste studente*, 218.